

Handout – Platón: *Az állam*, költészetkritika (II. könyv, 376 e – III. könyv, 412 c, és X. könyv, 595 a – 608 b egyes részletei) – pedagógia és jellemformálás, a költészet affektív hatása

Handout – Platón: *Az állam*, költészetkritika (II. könyv, 376 e – III. könyv, 412 c, és X. könyv, 595 a – 608 b egyes részletei) – pedagógia és jellemformálás, a költészet affektív hatása

Gondolatmenet

Bevezetés: a nevelés mint a lélek alakítása (376 e – 378 d)

igaz és hamis „beszéd” (vö. Hésziodosz)

helyes és helytelen

Részletes szabályok

A. Tartalmi szabályok

I. Isten nem lehet forrása a rossznak, mert ő minden jó forrása, rosszat nem eredményez (379 b)

II. Isten nem „szemfényvesztő”, aki megtéveszt és átalakul (380 d)

Isten (i.) egyszerű, tökéletes, tehát maga nem változtatja a formáját (nem tud jobbá alakulni, és nem alakul rosszabbá), és (ii.) igaz, tehát nem téveszt meg (exc. a „valódi valótlanágtól”, vagyis a lélekben kialakuló hamis tudástól való természetes irtózás. A szóbeli hamisság csak ennek a leképzése.)

III. A különböző indulati, érzelmi elemek ábrázolása tilos.

A halálfélelem ellentétben áll a bátorsággal. (386 a)

- alvilágábrázolás

- hősök viszonya a halálhoz

A nevetés (388 e), a hazugság (389 b), a mértéktelenség (389 d), a szerelmi vágy ábrázolása (390 c)

IV. Az emberek ábrázolása: az igazságosság és a boldogság összekapcsolása (392 a)

B. Előadás- és szövegformák

Elbeszélés (diégeszisz) ↔ utánzás (mimészis)

Elbeszélés: narráció, mimészis: drámai előadás, dramatikus szöveg

C. Harmóniák és ritmusok (398 c)

Szövegek:

„Egyszer dalra tanították meg Hésziodoszt, míg / szent Helikón lejtőjén őrizgette a nyáját. / Ez volt első szózatuk, ezt mondták legelőször / lányai aigisztartó Zeusznak, olümposzi Múzsák: / «Hitvány pásztori nép, szolgáltok csak hasatoknak! Szánkron tarka hazugság, mind a valóra hasonlít, / tudjuk zengeni mégis a színigazat, ha akarjuk!» / Így szóltak hozzám az igazszavú isteni lányok, / s adták friss ágát a babérnak, hogy leszakasszam, / botnak, megbámulni valót, meg az isteni hangot / ültették el bennem: hirdessem, mi leszen s volt, / zengjem a boldog, örökkéélő isteneket mind...” (Hésziodosz: Istenek születése, 22–33)

Milyen is legyen ez a nevelés? Nehéz volna jobbat találnunk annál, amelyet már régen feltaláltak. Ez pedig a test számára a testgyakorlás, a lélek számára a múzsai nevelés.

-- Így van.

-- Ugye a múzsai nevelést előbb fogjuk elkezdni, mint a testgyakorlást?

-- Persze.

-- A múzsai nevelésbe beleérted a beszédet is?

-- Beleértem.

-- Beszéd pedig kétféle van: igaz és hamis, ugye?

-- Igen.

-- És nevelnünk [377] mindkettővel kell ugyan, de elsősorban a hamis beszéddel?

-- Nem értem, hogyan gondolod.

-- Nem tudod – kérdeztem –, hogy a gyerekeknek először meséket szoktunk mondani, és a mese egészében véve hamis, noha van benne olyasmis is, ami igaz? A mesemondással előbb élünk a nevelésben, mint a testgyakorlással.

-- Így van.

-- Ezért mondtam, hogy a múzsai nevelést előbb kell alkalmazni, mint a testgyakorlást.

-- Igazad van – mondta.

Handout – Platón: *Az állam*, költészetkritika (II. könyv, 376 e – III. könyv, 412 c, és X. könyv, 595 a – 608 b egyes részletei) – pedagógia és jellemformálás, a költészet affektív hatása

-- Ugye tudod, hogy minden tevékenységben a kezdet a legfontosabb, általában is, de különösen a fiatal és zsenge [b] lények esetében? Hiszen ilyenkor lehet őket a leginkább alakítani, és fogadják be azt a formai lenyomatot, amelyet az ember kibe-kibe belepecsételni kíván.

-- Pontosán így van.

-- De akkor belenyugodhatnánk-e abba, hogy gyermekeink akármilyen emberek által összetákolt akármiféle meséket hallgassanak, és olyan nézeteket fogadjanak a lelkükbe, amelyek legnagyobb részét ellenkeznek azokkal, amelyeket felfogásunk szerint felnőtt korukban majd vallaniuk kell?

-- Semmi esetre sem nyugodhatunk bele.

-- Első lépésként tehát, úgy gondolom, felügyeletet kell gyakorolnunk a meseköltők fölött, [c] és ha helyes mesét költenek, azt el kell fogadnunk, ha pedig helytelent, el kell utasítanunk. A dajkákat és az anyákat pedig rávesszük, hogy gyermekeiknek az elfogadott meséket meséljék, és ezek révén igyekezzenek alakítani lelküket, még sokkal inkább, mint ahogy a gyermek testét kezükkel alakítják. A jelenleg szokásos mesék nagy részét azonban el kell vetnünk. (376 e – 377 c)

amit Homérosz megénekelt, nem szabad befogadnunk államunkba, akár allegorikus értelemben szerepelnek a költeményekben, akár nem. Hiszen az ifjú ember nem képes megítélni, hogy mi az, ami allegória, és mi az, ami nem, hanem amit ilyen zsenge korban befogad a képzeletébe, az rendszerint kítőrlhetetlenné [e] és megmásíthatatlanná válik benne. Ezért bizony mindennél fontosabbnak kell tartanunk, hogy az első mesék, amelyeket hall, az erény szempontjából a lehető legjobb tanulsággal szolgáljanak. (378 d-e)

mi most nem költők vagyunk, én meg te, [379] hanem államalapítók. Az alapítóknak az a dolguk, hogy ismerjék azokat a mintákat, amelyek szerint a költőknek alkotniuk kell, és amelyektől nem engedhető meg az eltérés; nekik maguknak azonban nem kell meséket költeniük. (378 e – 379 a)

gondold csak meg: akarna-e egy isten [382] hamisságot sugallni úgy, hogy akár szóban, akár tettel csalóka képet állít elénk?

-- Nem tudom – felelte.

-- Nem tudod – kérdeztem –, hogy a „valódi valótlaniságot” – ha lehet ilyen kifejezést használni – isten és ember egyaránt gyűlöli?

-- Hogy érted ezt? – kérdezett vissza.

-- Úgy, hogy senkinek nem állhat szándékában, hogy önmaga leglényegesebb része a leglényegesebb dolgokra vonatkozóan tévedjen és valótlant higgyen, hanem különösen irtózunk attól, hogy ezen a ponton tévedés legyen bennünk.

-- Még így sem értem – mondta.

-- Mert azt hiszed – feleltem –, hogy valami [b] fellengzős dolgot akarok mondani. Azt állítom, hogy mindenki éppen azt akarná a legkevésbé, hogy lelkébe a valóságra vonatkozóan tévedés költözzön, hogy tévedésben éljen, és tudatlan maradjon, hogy hamisságra tegyen szert – a valótlaniságot és hazugságot mindenki éppen ebben a vonatkozásban gyűlöli a legjobban.

-- Nagyon is – felelte.

-- Márpedig „valódi valótlaniságnak”, amire az imént céloztam, legtöbb joggal a tévedésben élő ember lelkében levő tudatlanságot nevezhetjük. Hiszen a beszédben meglévő hamisság a lélekben történeteknek az utánzata, annak később keletkező [c] képmása, nem pedig vegytiszta hamisság. (381 e – 382 c)

Másfelől meg nevetős kedvű se legyen az ember. Ha valaki átadja magát a heves nevetésnek, az heves hangulatváltozást eredményez.

-- Én is így látom – mondta.

-- Nem szabad tehát elfogadnunk, hogy valaki tekintélyes embereket úgy ábrázoljon, amint éppen erőt vesz rajtuk a nevetés, [389] de még sokkal kevésbé fogadhatjuk el, ha isteneket ábrázol így. (388 e – 389 a)

Ráadásul az ilyen beszéd még káros is annak, aki hallja, mert saját gonoszságát mindegyikük meg fogja bocsátani önmagának, abban a meggyőződésben, hogy hiszen ilyesmit megtesznek és megtettek „az istenek közeli rokonai is, /akik Zeusz ivadékai, s akiknek az Ida hegyén ott áll /ősi Zeusz-oltáruk az aithérban, /s akikből még nem vezett ki az istenek vére.” Ezért föl kell hagynunk az ilyen mítoszokkal, nehogy túlzottan [392] ifjainkba oltsák a gonoszság könnyelmű közönyét. (391 e – 392 a)

Ugye, az emberekről való beszéd módja volna még hátra?

-- Láthatólag az.

-- Igen ám, kedvesem, csakhogy ezt a jelen pillanatban lehetetlenség megejtenuk.

-- Miért?

-- Azért, mert szerintem azt fogjuk mondani, hogy a költők és a prózaírók az emberekről szólva [b] a legfontosabb kérdésekben nyilatkoznak helytelenül, mondván, hogy sokan igazságtalanok és mégis boldogok, sokan meg igazságos létükre szerencsétlenek. Továbbá, hogy az igazságtalan cselekedet, ha titokban marad, előnyt jelent, az igazságosság meg másnak jó, ám önmagunknak kárunkra van. Szerintem meg fogjuk tiltani, hogy ilyesmit mondjanak, és elrendeljük, hogy ennek az ellenkezőjét meséljék költeményeikben és elbeszéléseikben. (392 a-b)

Ami a mesék tárgyát illeti, ezzel be is fejezhetjük, és azt hiszem, áttérhetünk az előadás- és szövegformák taglalására, mert akkor aztán teljesen átvizsgáltuk azt is, hogy mit kell elbeszélni, és azt is, hogy hogyan kell.

-- Ezt nem értem – szólt közbe Adeimantosz.

-- Márpedig [d] meg kell értened – mondtam –. Talán jobban megérted a következőképpen. Ugye, mindaz, amit a mesemondók és a költők elmondanak, múltbeli, jelenlegi vagy jövőbeli dolgok elbeszélése?

-- Mi más is lehetne? – kérdezte.

-- Ezt pedig vagy egyszerű elbeszéléssel, vagy utánzással, vagy egyszerre mindkettővel végzik. (392 c-d)

Vagy te még nem tapasztaltad, [d] hogy az, amit gyermekkortól kezdve hosszú ideig folyamatosan utánzunk, a test, a beszéd- és gondolkodásmód szokásává és természetessé válik? (395) ...

Szerintem a jó érzésű ember – feleltem –, amikor az elbeszélésében odaér, hogy egy erkölcsében jó ember beszél vagy cselekszik valamit, onnantól szívesen folytatja az elbeszélést úgy, hogy magára ölti a szereplő személyiségét, és nem is fog restellkedni az ilyen utánzás miatt. A legszívesebben akkor utánozza a jó embert, amikor az határozottan és megfontoltan [d] cselekszik. Már sokkal kelletlenebbül és sokkal kevésbé akkor, ha az utánzandó személyt betegség, szerelem, részegség vagy más szerencsétlen körülmény sújtja. De ha egy magához méltatlanra bukkan, nem szívesen ölti magára a silányabb ember személyiségét, legföljebb rövid időre, és csak akkor, ha ez éppen valami hasznos dolgot művel. Máskülönbén átallja ezt megtenni, nemcsak azért, mert nincs benne gyakorlata, hogy ilyen embereket utánozzon, hanem azért is, mert nehezebb esik, hogy magát a nálánál hitványabb emberek képére gyúrja, és azt öltse magára. [e] Ennek már a gondolatától is irtózik, és legföljebb tréfából teszi meg. (396)...

Aki aztán nem [397] ilyen – folytattam –, az minél hitványabb, annál inkább hajlandó lesz mindent utánozni, és semmit sem fog magához méltatlannak tartani. Nagy komolyan és széles nyilvánosság előtt bármit készségesen utánozni fog, azt is, amit korábban említettünk: a mennydörgést, a szél, a jégeső, a kocsitengely és a kocsikerék zaját, a trombita, az aulosz, a síp és mindenféle más hangszer, a kutyák, juhok, madarak hangját. Az ilyen ember elbeszélését és előadását úgyszólván teljesen áthatja [b] a hanggal és taglejtéssel való utánzás, és legföljebb egy kis része egyszerű elbeszélés. (396-397)

Hogyha aztán [398] egy olyan ember érkezne államunkba, aki képes volna művészetével mindenféle alakot felöltöztetni és mindenféle dolgot utánozni, és költeményeit szeretné nekünk bemutatni, nagy tisztelettel öveznénk, mint szent és csodálatra méltó és szórakoztató embert, de azért mégiscsak azt mondanánk neki, hogy ilyen ember a mi államunkban nincs és nem is szabad lennie. Így hát fejét mürrhával meghintve és gyapjúszalaggal ékesítve elküldenénk őt egy másik államba, és a saját érdekünkben beérnénk egy szárazabb [b] és kevésbé szórakoztató költővel és mesemondóval, aki az erkölcsileg jó ember beszédét utánozná, és mondanivalóját azokban a formákban adná elő, amelyeket rögtön az elején törvénybe iktattunk, amikor a katonák nevelésére vállalkoztunk. (398 a-b)

A harmóniákat kövessék most a ritmusok. Nem szabad tarkabarka ritmusokat meg mindenféle metrumokat hajszoznunk, hanem azt kell megfigyelni, hogy melyek az erkölcsös és bátor életmódhoz illő ritmusok. Miután ezeket megfigyeltük, [400] a verslábat meg a dallamot kell az ilyen ember beszédéhez igazítanunk, nem pedig a beszédet a verslábbal meg a dallammal. (399 e – 400 a)

De mindezekben bővelkedik a [401] festészet és minden efféle mesterség is, bővelkedik a takácsmesterség, a himzőmesterség, az építészet és egyéb berendezési tárgyak készítésének mesterségei, sőt megtalálható ez az élő testekben és a növényekben is. Mert mindezekben van rendezettség és rendezetlenség. Mármost

a rendezetlenség, a ritmus hiánya és a harmónia hiánya a torz beszéd és a torz jellem testvérei, az ellenkezők pedig az ellenkezőknek, a mértéktartó és kiváló jellemnek a testvérei és utánpótlásai. (401)

vajon nem azért a legfontosabb a zenében való nevelés, mert a ritmus és a harmónia hatol a legmélyebb a lélek belsejébe és érinti meg a legnagyobb erővel? Nem ez hozza-e magával a szép formát, és részesíti benne azt, akit helyesen neveltek, akit pedig nem, azt ellenkezőleg? [e] Másfelől az emberek vagy a természet anyagul vagy nem szépen kidolgozott alkotásai esetében éppen az olyan ember szeme a legélesebb, aki úgy nevelkedett a zenében, ahogyan kell. Az ilyen helyesen háborodik föl, és csak a szép dolgokat magasztalja, azoknak örül, lelkébe fogadva belőlük táplálkozik, s ezáltal széppé és derekassá is válik, [402] de a rútdolgokat már gyermekfejjel joggal gáncsolja és gyűlöli, mielőtt még észsel fel tudná a dolgot fogni. Amikor aztán kinyílik az értelme, az ragaszkodik a széphez leginkább, aki így nevelkedett, mert ráismer, hiszen rokon vele. (401 d – 402 a)

[az utánpótló költő] a léleknek éppen azt a részét ébreszti föl és látja el táplálékkal, amely ha erőre kap, tönkreteszi az értelmes lélekrészt, éppen úgy, mintha valaki az államban a gonosz embereket juttatná hatalomra és az államot az ő kezükre játszaná, a tisztességeseket pedig tönkretenné. Azt állítjuk, hogy ugyanezt teszi az utánpótló költő az egyes ember lelkében: rossz alkotmányt honosít meg benne azáltal, hogy az értelem nélküli résznek jár a kedvébe, amely a nagyobb [c] és a kisebbet nem tudja megkülönböztetni, hanem ugyanazt hol nagyinak, hol meg kicsinynek véli, és csupán képmásokat alkot, amelyek az igazságtól igen távol állnak. (X. 605 b-c)

Ha meggondolod, hogy éppen az egyéni szerencsétlenségek közepette csak erővel féken tartott, a könnyezésre, mértéktelen siránkozásra és az ezekkel való jóllakásra kiéhezett lélekrész, amely természeténél fogva ilyesmire vágyódik – nos, ha éppen ez a lélekrész az, amely ilyenkor a költők jóvoltából kielégül és gyönyörűséget érez, míg a természettől fogva legjobb részünk, ha nincs eléggé kinevelve értelemmel és szoktatással, meglazítja a siránkozó lélekrész fölött való felügyeletét, mert [b] éppen mások szenvedését figyel, és rá nézve nem szégyen, ha másvalakit, aki magát derék embernek tartja és most nem helyénvaló módon adja át magát gyásznak, dicsér és sajnál. Sőt azt hiszi, ezzel még nyer is valamit, mégpedig a gyönyörűséget, és bizony nem szívesen mondana le róla az egész költemény elvesztésének árán. Mert azt hiszem, nagyon kevés ember számol azzal, hogy ha a mások érzelmi élvezetét okoznak, azokból az érzésekből szükségképpen a mi bensőnkbe is jut valami. Hiszen ha a mások bajain nagyra növeljük a szánalom iránti hajlamunkat, ezt a magunk szenvedései közepette már nem egykönnyen tudjuk féken tartani. ... És vajon nem ugyanez az érv vonatkozik a nevetségesre is? (X. 606 a-b)

„a költészetet teljes egészében mértékkel rendelkező beszédnek tartom és nevezem: aki hallja, azt félelmetes reszketés és könnyfakasztó részvét és gyászos vágyakozás fogja el; és a lélek a szavak által sajátjaként éli át, ha másokkal valami jó vagy rossz történik, sajátjaként éli át mások szerencséjét és ballépéseit.” (Gorgiasz, DK82B11 (9))

[az igazságtalanság] a lélek három részének a viszálykodása, a sokféle munka vállalása, az egymás dolgába való beavatkozás, egyetlen résznek a lélek egésze ellen való lázadása, hogy ő uralkodjon benne, holott ez őt nem illeti meg [...]

(Az állam 444 b, Szabó Miklós fordítása alapján)